

Іван Дерейко
(Київ)

ЛОКАЛЬНИЙ ВИМІР ПАРТИЗАНСЬКО-ПОЛІЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В РАЙХСКОМІСАРІАТІ «УКРАЇНА»: ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ РОТИ

Подана стаття покликана продемонструвати суперечливий характер локального виміру партизансько-поліцейного протистояння в окупованій нацистами Україні на прикладі детального розгляду історії одного типового підрозділу — «української роти» німецької армії. Розвідка залучає до наукового обігу нове джерело з архівів СБУ, за допомогою якого можна глибше зануритись в обставини виникнення та функціонування цього формування та відслідкувати долі його учасників.

Ключові слова: Друга світова війна, колабораціонізм, окупаційний режим, партизанський рух, репресії

З часу нацистської окупації України минає 70 років, але пов'язані з цим періодом проблеми досі залишаються чи не найбільш заідеологізованими і дражливими для громадської думки. З кон'юнктурних міркувань у суспільстві продовжують активно популяризувати і використовувати радянські ідеологічні штампи типу «зрадник/визволитель» для таврування політичних опонентів і руйнування їхніх меморіальних знаків, що *volens nolens* позначається і на тональності та спрямуванні суто наукових історичних студій. Внаслідок цього дослідження колабораціонізму чи партизанського руху — попри те, що держави, які репрезентували ці суспільні явища і групи, давно канули в Лету — набувають політичного звучання і трактуються, як «очорнення» чи «героїзація», замість безстороннього відтворення минулого у всіх його проявах.

Попри це, у науковому середовищі існуючі підходи до висвітлення збройного протистояння на окупованій території, ґрунтовані на апіорних кліше і зосереджені на найбільш радикальних проявах тогочасної дійсності — передусім масових репресіях та проявах геноциду — чимдалі більше доповнюються вивченням повсякденного життя населення в цих умовах, послідовним розкриттям особистих доль учасників та відслідковуванням бойового шляху задіяних у згаданих подіях підрозділів. Саме такий шлях найбільш радикально ілюструє неоднорідність та суперечливість вказаних явищ і може слугувати для їх деідеологізації у громадській свідомості.

Метою даної статті є відстеження процесу організації та функціонування одного із задіяних у протистоянні радянських партизанів та місцевих службовців окупаційного режиму підрозділів — «Української роти», створеної для виконання допоміжних і охоронних функцій при тилових структурах Вермахту на Сумщині. Дане формування було обране із низки причин. Першою з них є місце і роль регіону для титульної тематики — партизансько-поліційне протистояння на Сумщині було одним із найгостріших і найінтенсивніших на окупованих теренах України. Другим пунктом є високий рівень знаковості та ілюстративності історії даної роти, яка дозволяє побачити як хід і методи бойових дій, так і повсякденне життя рядових колабораціоністів, відстежити еволюцію різних локальних проявів окупаційної дійсності у зв'язку з динамікою макроісторичних процесів. І третім мотивом є наявність ще не введеного у науковий обіг архівного джерела, яке дозволяє розкрити усі вказані моменти. У ролі останнього виступає 26-томна архівно-слідча справа з фондів Галузевого державного архіву СБ України за № 67102. Вона містить матеріали проведеного з 20 березня 1967 по 26 вересня 1968 рр. розслідування слідчими КДБ обставин діяльності вказаної роти, із залученням даних із попередніх справ проти службовців цього підрозділу, дотичних матеріалів із партійних та обласних архівів, трофейних документів та маси протоколів допитів обвинувачених і свідків з числа місцевого населення та колишніх партизанів. Доповнюють наявний масив опубліковані та архівні матеріали з історії партизанського руху та окупаційного режиму.

В Україні на початку радянсько-німецької війни легальне оформлення залучення місцевого населення до окупаційних формувань вирішувалось кожним відомством окремо, що створювало масу не схожих одне на одне формувань. Єдина спільність полягала у намаганнях довести їх хоча б до умовної відповідності Женевській конвенції 1907 р. про правила та звичаї ведення війни, згідно яких використання у власній армії військовополонених і громадян ворожої країни було заборонене. Виняток могли скласти лише добровольці.

У результаті, перші місцеві формування німецької армії на теренах України виникали безсистемно, підкоряючись суто тактичним потребам окремих з'єднань Вермахту. Вже перші тилові інституції Вермахту, що вступали на територію УРСР, були змушені давати українцям зброю для створення хоча б якихось органів правопорядку, адже власні обмежені сили дозволяли забезпечити присутність невеликих окупаційних гарнізонів лише в містах і районних центрах. Розпорошення охоронних частин по всій підвладній території, яке і так відбувалось через їх нечисленність, призводило до втрати залишків боєздатності і неможливості протидіяти

партизанському рухові. Тому охоронні дивізії, полки і батальйони, місцеві та гарнізонні комендатури Вермахту почали створювати перші заго-ни місцевої поліції для подолання безвладдя на залишених Червоною армією територіях і доведення до населення розпоряджень нової влади та взяття під контроль радянського громадського, колгоспного та військо-вого майна.

Досить детальну схему організації місцевої поліції тиловим команду-ванням Вермахту можна прослідкувати за наказом, виданим командиром 444 охоронної дивізії генералом Вільгельмом Русвурмом. Місцева служба охорони порядку названа «українською допоміжною поліцією», що мало найкраще відобразити її статус і функції. Вона, за європейським зразком, оголошена громадською організацією, підзвітною муніципальній владі. Основною метою її існування було забезпечення громадського порядку. Місцеві комендатури могли притягувати допоміжну поліцію до вико-нання своїх завдань тільки через бургомістра. Єдиний вид озброєння поліцаїв, який міг виділити Вермахт, були трофейні армійські гвинтівки, здебільшого радянські, тому «громадська організація» виходила доволі потужно озброєною, як для поставлених завдань. Для обмеження її бое-здатності у наказі передбачено скоротити постачання набоїв до 5 патронів на гвинтівку.

Кількість допоміжної поліції мала складати до 1% населення, але не менше 6 чол. у кожному селі. В містах поліцаї повинні були формуватись у воєнізовані заго-ни (взводи і роти), так як створення районних відділків чи чогось подібного військові явно вважали не своєю компетенцією.

Окремим пунктом обумовлена заборона поліцаям вживати національну символіку (синьо-жовті пов'язки). Єдиними відзнаками поліції повинні були стати білі пов'язки з написом «На службі німецького Вермахту» (Im dienst der deutsche Wehrmacht)¹.

З передачею територій окупаційній адміністрації цивільна поліція переходила під відання командування СД чи (за наявності) поліції. Останній момент пов'язаний з тим, що інстанції СД просувались у зони військової окупаційної адміністрації швидше, ніж поліція, виконуючи власні завдання (контррозвідка, винищення «небезпечних елементів», агентурна діяльність, тощо).

Німецьким військовим командуванням українські частини у 1941–1942 рр. оформлялися на рівні наказів по окремих з'єднаннях і арміях, не маючи навіть загальної назви. Згідно наведеного вище наказу по 444 охоронній дивізії, в її складі формувалась «допоміжна поліція». Інші частини створювали чи легітимізували вже виниклі «українську охоронну полі-цію», «місцеву міліцію», «вартові козацькі сотні», «охоронні команди», чи навіть «українські добровольчі батальйони».

Роль підрозділів «допоміжної охорони» здебільшого зводилась до охоронних та контрпартизанських функцій у ближньому тилу діючої армії. Роти, рідше батальйони «гіва» могли бути окремими підрозділами армійського, корпусного чи дивізійного підпорядкування, а частіше їх включали до німецьких частин.

Найбільшу масу добровольчі формування склали у окремих чи приданих охоронним дивізіям батальйонах ландшцу (ополчення з громадян Райху, непридатних до фронтової служби²). Ландшц-батальйони на окупованій території України перебували під керівництвом командувача в справах військовополонених (Kommandeur der Kriegsgefangenen), або в складі ландшц-полків охоронних дивізій (Sicherungsdivisionen Nr. 213, 454, 444, 403). На 1943 р. кожен батальйон Вермахту в РКУ, що виконував охоронні чи окупаційні функції, містив від 2 до 8 взводів і рот з полонених або місцевого населення.

Найвищої щільності концентрація підрозділів «гіва» досягла у районах високої партизанської активності, насамперед на Сумщині. Саме тут в кінці першого року німецько-радянської і виник підрозділ, який є об'єктом даної розвідки.

В грудні 1941 р. в таборі військовополонених поблизу с. Хутір-Михайлівський (Ямпільський район Сумської області), у якому на той момент утримувалось до 38 тис. бранців, місцевим командуванням Вермахту була створена т. зв. «робоча рота»³. Внутрішня ситуація в таборі була типовою для зими 1941–1942 рр. — панував голод, тиф і повна зневіра у майбутньому. Коли військовополоненим запропонували розібратись за національностями, більшість, незалежно від походження, почала записуватись українцями та білорусами — ходили чутки, що їх будуть відпускати, бо Україна і Білорусь уже під владою німців. За свідченнями колишніх в'язнів, їх майже не годували, тож більшість мріяли вирватись із цієї пастки будь-яким способом⁴. Ця інформація, подана колишніми добровольцями на допитах, знаходить підтвердження і у працях істориків. Так, за даними російського дослідника Сергія Дробязка, тільки за 2 місяці — листопад і грудень 1941 р. — у таборі померло 10500 військовополонених, із них 270 було спалено живцем під приводом боротьби з епідемією тифу⁵.

Ініціаторами створення роти, за свідченнями колишніх добровольців, стали офіцери РСЧА з числа полонених — майор Георгій Смориго, капітан Іван Затолока та поволзький німець Рейнгольд Шмайке, який, завдяки походженню, став співробітником адміністрації табору. Цікавою деталлю було те, що майор Смориго насправді носив звання батальйонного комісара РСЧА та був працівником газети 3-ї армії, про що, відповідно, знали багато червоноармійців⁶. Таким чином, ініціатором

співпраці з нацистами стала людина, яка, за директивою Головного командування Вермахту («наказ про комісарів»⁷), повинна була бути знищена на місці.

Набір серед в'язнів проводився на добровільних засадах, їм пропонувалось записуватись у список для роботи на відновленні заводів та доріг, за що ті згодом сподівались отримати свободу. Приймали не всіх — тільки молодих і здорових, тому деякі добровольці применшували свій вік і приховували хвороби⁸. За уніформу рекрутам правили їхні старі радянські однострої зі споротими знаками розрізнення. Для тих, чий одяг був у зовсім поганому стані, у інших військовополонених реквізували близько 40 комплектів обмундирування⁹.

Вже 27 грудня 1941 р. набраних добровольців — близько 180 чол. — перевезли вантажівками під німецьким конвоєм до містечка Грем'яч на Чернігівщині (зараз — село Новгород-Сіверського району). Там добровольці близько тижня від'їдались і приводили до ладу однострої. Табірний голод дався взнаки у той спосіб, що вояки почали відбирати харчі у населення. Одного із мародерів — за крадіжку капусти у місцевої селянки — розстріляли перед строем¹⁰. На початку січня 1942 року роту пішим маршем направили до Новгорода-Сіверського, в розпорядження якоїсь частини Вермахту. По дорозі один із новобранців спробував втекти — його, для науки іншим, теж розстріляли перед строем. По прибутті до Новгорода там жодної німецької частини не виявилось, тому роту спрямували до міста Шостки (тоді й зараз — райцентр Сумської області)¹¹.

Тільки тут нарешті виявилось справжнє призначення новостворюваного підрозділу. Як виявилось, його не планували використовувати у ролі робочого формування, натомість, більш пріоритетним для окупантів питанням була організація системи охорони тилу групи армій «Південь». На Сумщині цим займалась 213-тя охоронна дивізія, у розпорядженні якої був 57-й полк ландштурм у складі чотирьох батальйонів — 415-го, 837-го, 380-го та 552-го. Через обмежену чисельність тилкових формувань Вермахту, і з ліквідацією всіх радянських державних і суспільних установ, поза основними дорогами і адміністративними центрами утворювався владний вакуум, який треба було чимось негайно заповнювати. Тож, на перший час низовою ланкою силових структур окупаційного режиму мали стати місцеві допоміжні формування, які нашвидкуруч почали створюватись у зоні відповідальності дивізії. Таким чином, у цей період в райцентрах області у підпорядкуванні 552-го охоронного батальйону Вермахту було створено відразу чотири допоміжних роти: дві «українські» в Глухові та Шостці, і дві «російські» в Новгород-Сіверську та Середина-Буді (остання згодом переведена в Льгов Курської обл. РСФСР)¹². Із вищенаведених обставин національного розподілу в таборах стає очевид-

ним, що «українську» чи «російську» назви ці підрозділи отримували дуже умовно — для зручності в ідентифікації чи за капризом того чи іншого німецького керівника. В реальності, до їхнього складу входили колишні червоноармійці різних національностей із розгромлених тут 3-ї і 13-ї армій РККА. Внутрішня ж документація підрозділів велась російською мовою¹³.

Також тут сформували ряд окремих взводів з колишніх червоноармійців. Один із таких взводів — з міста Рильськ Курської області, під командуванням колишнього старшого лейтенанта РСЧА Костянтина Ключарева — був одразу долучений до «української роти» для її підсилення. Причиною такого кроку був поганий стан добровольців після табору — їм потрібен був час на фізичне відновлення та медична допомога, частину бійців направили до карантину з підозрою на тиф¹⁴. Решта ж почали займатись військовою підготовкою, і за 10 днів перші 30 чол. приступили до несення служби.

Роту розмістили у Шостці, в будинку по вулиці Карла Маркса, 10. Станом на 7 січня 1942 р. вона нараховувала 175 осіб, згодом чисельність зросла до 250 чол.¹⁵ Рота отримала озброєння — радянські гвинтівки Мосіна для рядових та пістолети різних систем для офіцерів. Єдині знаки розрізнення, які отримали добровольці, були білі пов'язки «з фашистським знаком» — тобто, найімовірніше, із стандартним для таких випадків написом німецькою «На службі німецького Вермахту» і печаткою частини, у якій вони були видані. Офіцери для зручності і позначення свого статусу продовжували носити командирські петлиці РСЧА. Харчове забезпечення було встановлене за нормами Вермахту¹⁶. Тоді ж, у січні 1942, солдати склали присягу — її прийняв місцевий німецький військовий комендант міста¹⁷.

Структура роти усталилась у вигляді 4-х взводів (із взводом Ключарева — 5), по 3 відділення в кожній. За взводами були закріплені кулемети (трофейні «Максими» і ДП-27), а у розпорядження комроти надійшла радянська 76-міліметрова гармата¹⁸. Основним і постійним завданням підрозділу була охорона стратегічних об'єктів міста — порохового, капсульного, цукрового, спиртового заводів та фабрики кіноплівки. Охорону несли по черзі, за принципом ротації по 5 діб, одна караульна зміна включала близько 30 осіб. На цей час рота підпорядковувалась німецькому коменданту Шостки гауптману Вітіману, згодом — майору Таубеку. До складу патрулів входили також німецькі військово-службовці, вони ж на початковому етапі контролювали і видавали зброю і набої (по 10 штук на особу)¹⁹. Найбільшою популярністю серед вояків користувався пост по охороні спиртзаводу — там можна було красти спирт і вимінювати у населення на харчі або військове спорядження.

Також пили і самі — командир гармати, колишній лейтенант РСЧА Ковтун, влітку 1942 р. навіть помер від отруєння краденим спиртом²⁰.

Незайняті у караульній службі вояки протягом 2-х місяців проходили також військову підготовку. Крім загальновійськових дисциплін — стройової, вогневої підготовки, мінно-саперної справи та пропагандистських лекцій — їх навчали ведення розвідки в лісі і дій проти партизанів²¹.

З початком весни 1942 р. рота почала виїжджати з міста на антипартизанські операції. У цих випадках вона надходила у розпорядження німецьких частин — передусім 552-го ландштурм-батальйону, угорських підрозділів, рідше діяла самостійно чи спільно з сільською поліцією. Всього за короткий час існування «української роти» її солдати здійснили до 12 бойових виїздів у села Шосткинського, Глухівського, Середино-Будського та інших районів Сумщини.

Враховуючи великий розмах партизанського руху в Сумській області України і суміжних регіонах Російської федерації, більшість операцій підрозділу супроводжувались боями. Так, тільки в березні 1942 р. «українська рота» спільно з німецькими підрозділами брала участь у штурмах захоплених партизанами селища та залізничної станції Хутір-Михайлівський (Ямпільський район), села Ситне (Середино-Будський район) та ліквідації партизанської бази в селі Волокитине (Путивльський район). Під час двогодинного бою в Хуторі-Михайлівському рота зазнала перших втрат, зокрема загинув командир відділення Щеголевський, але операція була успішною. Штурм Ситного, навпаки, завершився відступом з великими — для рівня партизанської війни — втратами серед німців, яких було вбито до 18 осіб. У Волокитині ж добровольці захопили партизанський обоз із 30 підвод, та вибили противника з села. Після зайняття населеного пункту працездатних селян зібрали і відправили до райцентру, а двох захоплених партизанів розстріляли разом з родинами, їхні хати спалили²².

Загалом, жорстокі репресії проти мирного населення у відповідь за дії чи підтримку партизанів — незмінна риса нацистського окупаційного режиму. Вона знайшла своє бруталне відображення і в історії «української роти». 8 березня 1942 р. вона разом з німецьким підрозділом здійснила спалення хуторів Гута, Землянка і Теревеньки. Попередньо операція планувалась не як каральна, а як бойова і полягала у ліквідації партизанської бази. Саме у такій ролі ці населені пункти протягом кількох місяців використовувались загоном Сидора Ковпака. При спробах перейняти терен ковпаківці розбили угорський підрозділ, а безпосередньо у Гуті — німецьку пошукову експедицію, при цьому загинув майор Вермахту. Після цього, очікуючи неминучої каральної акції, партизани

мобілізували всю місцеву молодь і відійшли у брянські ліси. Селян при цьому залишили напризволяще.

З боку нацистів керівництво операцією взяли на себе офіцери СС. Їм підпорядкували «українську роту», яку орієнтували на штурм укріплених позицій ворога і наказали стріляти у все, що рухається. Тож, наступ на село супроводжувався вогнем з артилерії і мінометів, а підозрілі будинки, у яких могли бути вогневі позиції партизанів, обстрілювали запалювальними кулями. Коли добровольці увійшли до села і не виявили там противника — його оточили, і, за наказом офіцера СС розстріляли всіх селян, незалежно від віку і статі, які на той момент ще залишалися живими. Загалом у цей день загинуло до 200 місцевих жителів. Згодом, під час слідства у 1967–1968 рр., у безпосередньому здійсненні розстрілів добровольці звинуватили саме групу солдатів СС, і слідчі не знайшли свідчень протилежного²³.

Тут варто зазначити, що добровольці, з їх же зізнань, були нажахані цією каральною акцією. Дехто — наприклад, комвзводу Ключарев — відмовився виконувати накази командира роти Смориго, хоча і не зробив нічого для порятунку селян. Згодом в окупаційній пресі ця акція була подана, як переможний бій з більшовиками, а солдатам суворо заборонили розповідати про реальні обставини події. Несподіваним наслідком цієї операції став також арешт і творця і командира роти, майора Смориго — після 4-х місяців служби у Вермахті хтось із колег нарешті повідомив німців про його комісарське минуле²⁴.

Каральна акція дещо деморалізувала роту, однак її продовжували активно використовувати у антипартизанській боротьбі. Новим командиром став радянський майор Дмитренко, він же керував добровольцями у важких боях травня-червня 1942 р. в селах Жихове і Зноб-Новгородське Середино-Будського району, Собичеве та Івот Шосткинського району, та при нічному штурмі зайнятого партизанами міста Середино-Буди.

Найбільш успішним бойовим епізодом «української роти» стала оборона с. Жихове 9 травня 1942 року. У цьому селі містився склад і перевалочний пункт окупантів, на який раніше успішно напав загін ковпаківців, розігнавши угорський гарнізон. Цей успіх намірилися повторити партизанські загони ім. Ворошилова і «За Батьківщину», які вночі з 9 на 10 травня силою трьох батальйонів з різних сторін атакували село. В очікуванні нового нападу центральні будівлі села зайняв німецький підрозділ, а добровольців розмістили на укріплених позиціях та будівлях на околицях. Одному з батальйонів вдалося вибити з позицій на околиці частину солдатів «української роти» і зачепитися за крайні хати. Решта партизанів, замість продовжувати атаки з інших напрямків, почали стягуватися до місця прориву, однак просунутися далі не змогли через

запеклий опір вермахтівців. Це дало можливість добровольцям перегрупуватися, і з флангу контратакувати партизанів, частина з яких була зв'язана боєм, а решта розтяглися неорганізованою колоною в полі. Під час подальшого розгрому партизани, за радянськими даними, втратили 130 чол. убитими і 106 пораненими. При цьому безповоротні втрати оборонців склали всього 20 німців і 7 українців²⁵.

В липні 1942 р. бойова діяльність роти різко скоротилась — зокрема, через дезертирство 25 солдатів, які перейшли на бік партизанів, та розстріл після слідства в СД Георгія Смориго. 13 серпня підрозділ був остаточно розформований²⁶.

Після розформування роти більшість її бійців було влито до новостворюваних поліцейних формувань Шосткинського району у підпорядкуванні німецької жандармерії, а один взвод залишився в складі Вермахту і був влитий до 552-го ландшутц-батальйону. Останній брав участь у фронтових боях з наступаючою Червоною армією на р. Десна, згодом — в червні 1944 р. — переведений до Франції. Там добровольці знову вели оборонні бої — цього разу проти англо-американських військ біля міста Шарлевіль в Арденах²⁷. Більшість з тих, що вижили, в кінці 1944 р. змогли перевестись до Російської визвольної армії генерала Власова — зокрема, комвзводу Ключарев отримав чин поручика і став командиром артилерійського дивізіону, який у квітні 1945 брав участь у боях на Одері в складі 1-ї дивізії Збройних сил Комітету визволення народів Росії²⁸.

З тих добровольців, які залишились в Шостці, німецька жандармерія²⁹ почала формувати місцеву поліцію та спецпідрозділ для боротьби з партизанами («Особый отряд»). Спецзагін повністю складався з колишніх солдатів «української роти» (42 бійці), в поліції ж вони зайняли чільні посади — зокрема, колишні командири взводів Курочкін і Чуканов стали, відповідно, начальником та заступником начальника цієї структури. Однак цих сил було явно недостатньо, і на Сумщину з Чернігова перекинули 136-й батальйон шутцманшафту, а з грудня 1942 в Шостці почалось формування 137-го батальйону, куди перевели і більшість колишніх солдатів «української роти». Батальйон використовувався здебільшого у караульній службі, а з відступом німецької армії опинився в Польщі, де в серпні 1943 р. був задіяний у ліквідації Білостоцького гетто і знищенні втікачів та груп опору. Наслідком такого застосування батальйону стало масове дезертирство шутцманів, апогеєм якого стала втеча зі зброєю українського командира частини, майора Шульги, з 10 товаришами. Батальйон був роззброєний, а за місяць його залишки влито до 34-го полку поліції СС. Проте до бойової чи навіть тилової служби ненадійних шутцманів більше не допустили, і ще за місяць розподілили по пожежних відділках Відня та інших міст³⁰. Окремі бійці були направлені до буди-

вельних частин Вермахту, або, в ролі остарбайтерів, потрапили на роботу до німецьких селян³¹.

Проте далеко не всі колишні солдати «української роти» залишилися на боці Німеччини до кінця війни. Як ми бачимо з вищенаведеного, значна їх частина дезертирувала, і опинялась або у нацистських таборах, або ж в арміях вчорашніх ворогів. Так, троє з шести колишніх командирів взводів «української роти» на завершальному етапі війни опинилися в 27-му окремому штрафному батальйоні 2-го Українського фронту. Цей штрафбат майже повністю складався з колишніх колабораціоністів. Його солдатам оголосили, що всі вони засуджені до різних термінів ув'язнення за «зраду батьківщини», але зараз їм дається можливість «змити вину кров'ю». Після кривавого штурму Будапешта двоє з них були поновлені в офіцерських званнях, переведені до лінійних частин Червоної армії і дожили до кінця війни³². Інші колишні добровольці аналогічним чином потрапляли до штрафбатів вже на території Німеччини, а щонайменше один брав участь у штурмі Берліна³³.

Більшість солдатів «української роти», які пережили війну, у 40-х роках були виявлені радянськими каральними органами і засуджені до різних покарань. Служба частини з них у РСЧА у 1944–1945 рр. не стала пом'якшувальною обставиною — за судовими вироками, їх ще й позбавляли здобутих радянських нагород. У 1967–1968 рр. частина з них була засуджена повторно — особистої участі у злочинах проти цивільного населення слідство не довело, але співучасть у цих подіях була безсумнівною. Всього радянською владою по війні виявлений і засуджений 41 колишній доброволець.

Таким чином, коротка історія цього невеликого підрозділу дає нам не чорно-білу картинку «типового колабораціонізму», а складну, суперечливу, почасти парадоксальну мозаїку людських доль і стратегій виживання в абсолютно нелюдських умовах окупації. Знаковою тут є доля творця роти, комісара РСЧА, який задля уникнення неминучої смерті кинувся головою у вир колабораціонізму, і зрештою був покараний своїми ж підлеглими за надмірну слухняність новим господарям. Решта ж вояків робила свій вибір — хтось плив за течією, хтось намагався надати своїй службі сенсу і переходив до РОА та обороняв підступи до Берліна, хтось же навпаки, штурмував німецьку столицю в складі сумнозвісних штрафбатів РСЧА. Зрештою, спільним у їхній долі став початок і кінець історії — служба в «українській роті» та повоєнна кара в СРСР, для правителів якого була важлива не сума добрих чи поганих вчинків кожної людини окремо, а неминучість кари за бодай тимчасову нелояльність режиму.

¹ Галузевий державний архів СБ України (далі — ГДА СБ України) — Ф. 2, оп. 7, № по оп. 14, спр. 44, т. 1, арк. 409.

² Ландшутц (нім.: Landeschutzen, Landschutz) — «земельна охорона», система допоміжних частин Вермахту, укомплектованих обмежено придатними до служби рекрутами, використовувались для виконання охоронних функцій.

³ ГДА СБ України. — Ф. 5, спр. 67102, т. 1, арк. 10–13.

⁴ Там само. — Арк. 51.

⁵ Дробязко С.И. Под знаменами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил, 1941–1945. — М., ЭКСМО, 2005. — С. 368.

⁶ ГДА СБ України. — Ф. 5, спр. 67102, т. 1, арк. 46.

⁷ «Наказ про комісарів» (нім. Kommissarbefehl) — неофіційна назва директиви ОКВ «Вказівки про поведження із політичними комісарами» від 6 червня 1941 року, за яким усі політпрацівники РСЧА при взятті у полон підлягали негайному розстрілу.

⁸ ГДА СБ України. — Ф. 5, спр. 67102, т. 2, арк. 118.

⁹ Там само. — Арк. 7.

¹⁰ Там само. — Т. 1, арк. 18–19, 34–35; т. 2, арк. 14 зв., 25.

¹¹ Там само. — Т. 1, арк. 44.

¹² Там само. — Т. 2, арк. 101–12, 105.

¹³ До справи долучено масу фото- та друкованих копій трофейних документів «української роти» та інших формувань у м. Шостка. ГДА СБ України. — Ф. 5, спр. 67102, т. 7, арк. 62–146.

¹⁴ Там само. — Т. 1, арк. 18–19, 53.

¹⁵ Там само. — Т. 7, арк. 86.

¹⁶ Там само. — Т. 1, арк. 52, 46 зв.; т. 2, арк. 27 зв., 89 зв.; т. 11, арк. 122.

¹⁷ Там само. — Т. 2, арк. 15.

¹⁸ Там само. — Арк. 15–16.

¹⁹ Там само. — Т. 1, арк. 18–19, 46; т. 2, арк. 27.

²⁰ Там само. — Т. 2, арк. 16, 27 зв.

²¹ Там само. — Т. 1, арк. 47.

²² Там само. — Т. 2, арк. 100–105.

²³ Там само. — Т. 1, арк. 42–55; т. 2, арк. 46–47, 101–105; т. 19, арк. 171–179.

²⁴ Там само. — Т. 1, арк. 46, 208 зв.; т. 4, арк. 138.

²⁵ Там само. — Т. 1, арк. 42–55, 208 зв.; т. 2, арк. 46–47, 101–105, 141–144; т. 4, арк. 138; т. 12, арк. 137; т. 19, арк. 171–179.

²⁶ Там само. — Т. 2, арк. 115.

²⁷ Там само. — Т. 2, арк. 100; т. 5, арк. 207 зв.

²⁸ Там само. — Т. 2, арк. 97–98а.

²⁹ Мається на увазі не військова жандармерія Вермахту, а цивільна складова німецької поліції порядку (орпо).

³⁰ ГДА СБ України — Ф. 5, спр. 67102, т. 2, арк. 1–2, 10–13, 144, 212–221.

³¹ Там само. — Т. 1, арк. 198; т. 2, арк. 85–89.

³² Там само. — Т. 2, арк. 97–98; т. 18, арк. 267.

³³ Там само. — Т. 2, арк. 85–89.

Данная статья призвана продемонстрировать противоречивый характер локального измерения партизанско-полицейского противостояния в оккупированной нацистами Украине на примере детального рассмотрения истории одного типичного подразделения — «Украинской

роты» немецкой армии. Очерк привлекает в научный оборот новый источник из архивов СБУ, с помощью которого можно глубже погрузиться в обстоятельства возникновения и функционирования этого формирования и отследить судьбы его участников.

Ключевые слова: Вторая мировая война, коллаборационизм, оккупационный режим, партизанское движение, репрессии.

This paper aims to demonstrate the contradictory nature of the local dimension of a guerrilla-police confrontation in Nazi-occupied Ukraine on the example of detailed study of the history of one typical unit — “Ukrainian company” of the German army. Exploration involves to scientific use the new source from SBU archives, which allows deeper investigation of the circumstances of creation and functioning of the unit and trace the fate of its members.

Keywords: World War II, collaboration, occupation regime, partisan movement, repressions.